

УДК 378.018.43:356.13:159.9
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.84.29>

В. В. Журавльов

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького

В. І. Мірошніченко

доктор педагогічних наук, професор,
начальник кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ІНСПЕКТОРІВ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Статтю присвячено обґрунтуванню психологічних механізмів розвитку професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби в умовах дистанційного навчання. Психологічні механізми розвитку професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби трактуються як шляхи розвитку їх пізнавальної (когнітивної) та мотиваційно-ціннісної сфери в процесі підвищення кваліфікації.

Автори звертають увагу на здобуття освіти без фізичної присутності здобувачів в навчальному закладі за умов дистанційного навчання. Як основна характеристика дистанційного навчання називається інтерактивна взаємодія під час навчання із виділенням часу на самостійне засвоєння матеріалу, консультації викладачів тощо. До переваг дистанційного навчання автори відносять такі: застосування інтерактивних технологій; мінімізація ролі фактору відстані та транспортного сполучення; збільшення можливостей щодо залучення фахівців-практиків до занять; збільшення можливостей щодо впровадження принципу наочності. До недоліків дистанційного навчання автори відносять такі: потребує надійного технічного оснащення; потребує до навчання викладачів та удосконалення їх педагогічної майстерності та вмінь працювати в умовах відсутності емоційної та психологічної комунікації з учнями.

Автори доходять висновку, що дистанційне навчання є оптимальною формою організації процесу підвищення кваліфікації, оскільки забезпечується реальна можливість навчатися у будь-який час у будь-якому місці, здійснювати обмін професійним досвідом.

Психологічні механізми розвитку професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби в умовах дистанційного навчання передбачають реалізацію нових можливостей комунікації та технічного забезпечення цього процесу; впливають на зміст, методи та форми навчання прикордонників; у змозі порушувати звичні ритми взаємин між сторонами.

Авторами звертається увага на спроможність процесу розвитку професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби реалізації нових можливостей комунікації та технічного забезпечення цього в умовах дистанційного навчання; вплив на зміст, методи та форми навчання прикордонників; реалізації механізмів порушення звичних ритмів взаємин між сторонами.

Ключові слова: розвиток професійної компетентності, дистанційне навчання, молодші інспектори прикордонної служби, психологічні механізми, педагогічні технології, підвищення кваліфікації, педагогічний вплив.

Постановка проблеми. Об'єктивною тенденцією сьогодення є відхід від класичних (аудиторних) форм організації навчання та перехід до дистанційної освіти. Законодавство України регламентує дистанційну освіту окремим положенням про дистанційне навчання [1]. Дистанційне навчання передбачає здобуття освіти без фізичної присутності здобувачів в навчальному закладі. Основною характеристикою дистанційного навчання є інтерактивна взаємодія під час навчання із виділенням часу на самостійне

засвоєння матеріалу, консультації викладачів тощо.

До переваг дистанційного навчання відносять такі: застосування інтерактивних технологій; мінімізація ролі фактору відстані та транспортного сполучення; збільшення можливостей щодо залучення фахівців-практиків до занять; збільшення можливостей щодо впровадження принципу наочності. Недоліки дистанційного навчання: потребує надійного технічного оснащення; потребує до навчання викладачів та удосконалення їх педагогічної

майстерності та вмінь працювати в умовах відсутності емоційної та психологічної комунікації з учнями. Оскільки Закон України «Про вищу освіту» визначає вищу освіту як сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти [2], зазначимо, що згадані професійні, світоглядні і громадянські якості, морально-етичні цінності формуються в результаті та під час підготовки прикордонника до оперативно-службової діяльності.

Ефективність підготовки значною мірою залежить від урахування педагогом об'єктивних психологічних механізмів розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості прикордонника, а саме: почуттів, потреб, переконань, ціннісних орієнтацій, рис характеру тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз джерельної бази свідчить, що питання підготовки особистості до професійної діяльності загалом та різних категорій фахівців зокрема викликає значний інтерес у представників психолого-педагогічної науки. Вивченню різноманітних аспектів проблеми підготовки присвячені праці О. Діденка, М. Томчука та ін. Розвиток професійної компетентності прикордонників є предметом дослідження І. Блощинського, В. Мірошніченко, Л. Романишиної, О. Ставицького та ін. Психологічні аспекти проблематики висвітлюються в працях Н. Волинець, Є. Потапчука, Н. Потапчук. Психологічним механізмам навчання присвячено науковий доробок Ю. Машбиця [3]. Багато положень, запропонованих цими вченими, були використані в нашому дослідженні. Щодо дистанційної освіти, то в сучасних умовах, коли вона є оптимальною організаційною формою навчання майбутніх фахівців, цій тематиці присвячено доробок Г. Кашиної, Ю. Коровайченка, О. Третьяка та ін. Сьогодні особливої актуальності набуває реалізація психологічних механізмів підготовки в різних умовах, які орієнтовані на усвідомлення пріоритету загальнолюдських цінностей та інтересів різними категоріями військовослужбовців, зокрема в умовах дистанційної освіти (А. Балендр, І. Блощинський). Але в контексті дистанційної освіти вчені більше зосереджують увагу на самому процесі навчання. Психологічні аспекти розвитку професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби потребують всебічного вивчення.

Метою статті є обґрунтування психологічних механізмів розвитку професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби в умовах дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому просторі існують різні тлумачення психологічного механізму. Так, Ю. Машбиць «трактуючи психологічний механізм, звертається до теоретичного конструкту, який слугує здійсненню описової функції стосовно взаємодіючих компонентів певної системи... Вчений визначає обов'язковість застосування психологічного рівня для опису взаємодії механізмів у разі, якщо система належить до предмету психології» [3, с. 7]. У цьому контексті не потребує доведення той факт, що професійна підготовка є системним утворенням. Вона є предметом не лише професійної дидактики, теорії виховання, але й психології. Відтак, наукове обґрунтування психологічних проблем професійної підготовки має спиратися на володіння психологічними механізмами підготовки.

Психологічні механізми підготовки до діяльності – це шляхи розвитку пізнавальної (когнітивної) та мотиваційно-ціннісної сфери особистості в процесі засвоєння нею соціального досвіду. Психологічні механізми професійної підготовки прикордонників розуміємо як шляхи розвитку їх пізнавальної (когнітивної) та мотиваційно-ціннісної сфери в процесі професійної діяльності. Було враховано об'єктивне існування цих механізмів, їх незалежність від усвідомлення педагогом. З урахуванням думки Ю. Машбиця, який наголошує на можливості виділення таких психологічних механізмів: механізму зворотнього зв'язку; механізму до визначення учбової задачі (навчального впливу); механізму динамічного розподілу функцій управління між учителем (комп'ютером) і учнем» [3, с. 10], вважаємо до психологічних механізмів розвитку професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби доцільно віднести такі: механізм зворотнього зв'язку; механізм педагогічного впливу; механізму динамічного розподілу функцій управління між керівником та підпорядкованим персоналом.

Основу розвитку пізнавальної сфери особистості прикордонника становлять такі процеси, як сприйняття, відчуття, увага, пам'ять, мислення. З суб'єктивної сторони вони мають форму образу, уяви, думки чи спогадів та виконують унікальні функції, компенсація яких іншими процесами не є можливою. Пізнавальні процеси являють собою систему психічних функцій, які реалізують пізнання та відтворення особистістю явищ об'єктивного світу, а саме – природного та соціального середовища. Оскільки пізнавальні процеси слугують ланкою осмислення інформації та відображення об'єктивного світу, під час цих процесів об'єктивний світ здійснює перетворення в суб'єктивний образ, то таким процесам притаманною є інструментальна роль у здійсненні цього перетворення.

Основу розвитку мотиваційної сфери особистості прикордонника складають такі психологічні

механізми: почуття, потреби, переконань, ціннісні орієнтації, ідентифікація, емоційне обумовлювання, наслідування, конформність, вживання у соціальну роль, підтримання внутрішньої узгодженості поглядів. Розглянемо детальніше окремі із них.

Ідентифікація зумовлює прийняття прикордонником цінностей та переконань відомчого середовища, включення їх у власний внутрішній світ. Вона передбачає наявність сильного емоційного зв'язку між прикордонником і певним обраним «професійним персонажем». Це може бути керівник підрозділу чи будь-хто із представників відомства роль якого він приміряє на себе, з якою він себе отожднює. Ідентифікація відбувається мимовільно, незалежно від цілеспрямованих зусиль керівників, а також без усвідомленого прагнення з боку прикордонників. Її сприяють такі умови: відносно тривала взаємодія з підпорядкованим персоналом, формування в них позитивного емоційного ставлення, довіри до керівника. Це створює низку додаткових вимог до самого керівника, оскільки підлеглі будуть орієнтуватися на модель поведінки та ціннісних орієнтацій, засвоювати її та наслідувати у службовій діяльності.

Емоційне обумовлювання полягає у формуванні позитивного чи негативного ставлення до осіб, з якими доводиться співпрацювати прикордоннику під час виконання завдань професійної діяльності відповідно до емоцій, які виникають у відповідь на дії цих осіб. Якщо певного типу поведінка спричинює регулярне виникнення позитивних емоцій, то її можна вважати бажаною для індивіда, внаслідок чого відбувається формування конкретного мотиву. Такий алгоритм визначає основні засади застосування каральних та заохочувальних методів. Щоб вихованці могли усвідомити та застосувати низку норм і способів поведінки, їм необхідно отримати позитивну чи негативну оцінку їхніх дій з боку соціального оточення. Щирість та чутливість – все це може мати позитивне підкріплення, але його може і гальмувати покарання.

Засвоєння прикордонником способів поведінки на підставі спостереження за колегами по службі трактується як наслідування чи імітацію. Його вияв може бути продемонстрований цілеспрямованим відтворенням вчинкових дій інших людей. Відмінністю ідентифікації від наслідування є усвідомлене бажання прикордонника щодо засвоєння способів поведінки та звичок людей з найближчого професійного оточення. Також наслідування характеризується імітаційними діями щодо зовнішніх, способів поведінки, які можливо спостерігати на відміну від недоступної для цього ціннісної сфери особистості.

Ціннісна складова педагогічного впливу виражає не мету, а підставу професійної підготовки – те, що має аргументувати вказівну складову, підкріпити її і забезпечити формування у прикордон-

ника нового ставлення. Йдеться про позитивні чи негативні наслідки, які ставляться у залежність від появи у прикордонника нового мотиву. З цією метою керівник використовує різні аргументи: посилається на обов'язок, честь, приклад і авторитет інших військовослужбовців, привабливі чи непривабливі для підпорядкованого персоналу професійні перспективи тощо. Важливо переконати прикордонника, що важливі для нього речі зазнають змін чи не зазнають залежно від його ставлень і вчинків. Найважливіше, щоб аргументи, які використовують у процесі професійної підготовки, мали для прикордонника особистісне значення. Що б не обиралося як підстава для педагогічного впливу, – воно має бути вже значущим для прикордонника. Будь-які роз'яснення, переконування, інтелектуальні впливи самі по собі нових мотивів не створюють, а служать лише для переключення, перерозподілу вже існуючих емоційно-мотиваційних ставлень особистості.

Конформністю називають зміни у поглядах чи у поведінці індивіда, які стають можливими завдяки тиску з боку групи. Відбувається пристосування особистістю власної позиції до позиції більшості, хоча до цього така позиція не сприймалась. Конформність залежить від низки факторів: характеристик прикордонника як індивіда (стать, вік, інтелект, тривожність); характеристик підрозділу як групи, що впливає на особистість прикордонника (розмір, ступінь однотайності, послідовність у відстоюванні відомчих норм); особливостей взаємозв'язку індивіда з підрозділом (статус в підрозділі).

В умовах дистанційної освіти перераховані психологічні механізми розвитку професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби запускаються без присутності прикордонників. Важливими характеристиками дистанційного навчання є багатоаспектність технологій навчання та поєднання традиційних технологій з сучасними інформаційними комп'ютерними технологіями. Завдяки дистанційному навчанню долаються обмеження навчання у просторі та часі, реалізуються різноманітні форми організації навчання: індивідуальні та групові; короткотривале та довготривале навчання. Також значно розширюються можливості широкого використання баз знань в мережі Інтернет.

Слушною є думка Ю. Машбиця, «про неможливість побудови ні психологічної теорії навчання, ні теорії учбової діяльності без визначення сутності процесу навчальної взаємодії учнів і педагога, оскільки вона є обов'язковим елементом процесу навчання» [3, с. 130]. Психологічні механізми навчання розкриваються розкриваються завдяки особливостям навчання як спільної діяльності – теоретичним конструктам, які здійснюють опис взаємодії педагога та учня на діяльній рівні. Як психологічний механізм навчання

набуває значення зворотній зв'язок. Особливого значення набуває механізм зворотнього зв'язку в умовах дистанційного навчання. Акцент робиться на зв'язку учень-комп'ютер та комп'ютер-учень.

З метою визначення значення дистанційного навчання як сумісної діяльності та реалізації дієвості комп'ютерних систем використовується психологічний механізм, що довізначає учбову задачу та сприяє розкриттю особливостей привласнення учнем поставленої педагогом задачі. Оскільки реалізується ситуація виходу учня за межі цієї задачі у ролі певної предметної ситуації. Учень здійснює трансформацію її в учбову задачу. У науковій літературі довізначена задача трактується як «задача на відміну від поставленого педагогом завдання» [4, с. 24–36], «внутрішня задача, на відміну від поставленої педагогом зовнішньої» [5].

Роль психологічного механізму розподілу управлінських функцій в динаміці між педагогом та учнем полягає у відтворенні такої характеристики навчання як перенесення функцій управління учбовою діяльністю на учня. Спільна діяльність педагога та учня відбувається паралельно з отриманням учнем цих функцій. Навчальний потенціал різних типів комп'ютерних систем є різними. Цей факт стає в нагоді під час вибору систем комп'ютерного забезпечення для дистанційного навчання майбутніх офіцерів-прикордонників. Вищою ефективністю характеризуються системи, яким вдається здійснити поєднання можливостей інтелекту та гіпертексту. Такі системи нерідко спричиняють дезорієнтацію (концептуальну та фізичну). Причому обсяг програми прямопропорційний ймовірності дезорієнтації курсанта. У таких випадках ситуацію має врятувати допомога курсанту. Обов'язковим є урахування психологічних механізмів навчання при розробленні моделі комп'ютерних систем дистанційного навчання. З урахуванням того, що реалізація механізму зворотнього зв'язку найчастіше потерпає через невірне очікування курсанта щодо надання йому педагогічної допомоги, слід посилити допоміжні навчальні впливи. З огляду на нетривалий період підвищення кваліфікації молодших інспекторів прикордонної служби в режимі дистанційного навчання, зростають важелі самостійного рішення та характеру допомоги.

Дистанційне навчання створює передумови для зростання значення психологічного механізму довізначення учбової задачі – самостійної постановки задачі та використання комп'ютера для її розв'язання. До суттєвих психолого-педагогічних проблем професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників за умов дистанційного навчання відносимо діалогову взаємодію курсанта з комп'ютером. Можливості сучасного програмного забезпечення є достатніми для побудови

взаємодії курсанта з комп'ютером «дотриманням основних вимог до діалогу» [3, с. 139] щодо лінгвістики та змістовного наповнення.

В умовах дистанційного навчання розвиток професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби через діалогову взаємодію значно ускладнюється. Це спричиняється наявністю асинхронних комунікативних зв'язків та їх технічним опосередкуванням. Такий дистанційний професійний діалог передбачає наявність достатнього рівня комунікації, усвідомлення та запам'ятовування. Комунікаційні зв'язки асинхронного характеру забезпечують професійну підготовку під час семінарських та практичних занять, колоквиумів та виконання ситуативних професійних вправ.

Важливим психологічним механізмом розвитку професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби є їх професійне мислення. Так, А. Федик трактує «професійне мислення майбутніх офіцерів-прикордонників як інтелектуальний, етапний мисленнєвий процес щодо визначення проблемних завдань і свідомого пошуку засобів їхнього розв'язування, результатом якого є прийняті доцільні рішення щодо охорони та захисту державного кордону, що проявляються в адаптивній поведінці прикордонників в особливих та екстремальних умовах професійної діяльності» [6, с. 18].

Попри те, що дистанційне навчання вносить певні негативні корективи у процес професійної підготовки через виникнення певних психологічних труднощів, вимушений характер його застосування, воно є оптимальною формою організації освітнього процесу. Адже забезпечується реальна можливість навчатися у будь-який час у будь-якому місці, здійснювати обмін професійним досвідом.

Висновки і пропозиції. Отже, психологічні механізми розвитку професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби в умовах дистанційного навчання передбачають реалізацію нових можливостей комунікації та технічного забезпечення цього процесу; впливають на зміст, методи та форми підвищення кваліфікації прикордонників; у змозі порушувати звичні ритми взаємин між сторонами. Обґрунтування цих та інших педагогічних технологій може становити **перспективу** подальших наукових пошуків з досліджуваної проблеми.

Список використаної літератури:

1. [Про затвердження Положення про дистанційне навчання. [Zakon.rada.gov.ua. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13)
2. Про вищу освіту : Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

-
3. Машбиць Ю. І. Психологічні механізми і теорія навчання: вибрані статті. Київ : Інтерсервіс, 2019. 208 с.
4. Репкін В., Дорохіна В. Процес прийняття задачі в учебній діяльності. Теорія задач и способів их рішення. Київ, 1973.
5. Балл Г. Основи типології задач. Київ, 1979. 184 с.
6. Федик А.О. Психологічні умови розвитку професійного мислення майбутніх офіцерів-прикордонників: автореф. ... канд. психол. наук. Київ, 2021. 25 с.
-

Zhuravlov V., Miroshnichenko V. Psychological mechanisms of professional competence development of junior inspectors of the border service in conditions of distance learning

The article is devoted to the substantiation of the psychological mechanisms of the development of professional competence of junior inspectors of the border service in the conditions of distance learning. The psychological mechanisms of developing the professional competence of junior inspectors of the border service are interpreted as ways of developing their cognitive (cognitive) and motivational and value spheres in the process of professional development.

The authors draw attention to the acquisition of education without the physical presence of the acquirers in the educational institution under the conditions of distance learning. The main characteristic of distance learning is interactive interaction during learning with time allocated for independent learning of the material, consultations of teachers, etc. The authors attribute the following to the advantages of distance learning: the use of interactive technologies; minimization of the role of the factor of distance and transport connection; increasing opportunities to attract practitioners to classes; increasing opportunities for the implementation of the transparency principle. The authors attribute the following to the disadvantages of distance learning: it requires reliable technical equipment; needs to train teachers and improve their pedagogical skill and ability to work in conditions of lack of emotional and psychological communication with students.

The authors conclude that distance learning is the optimal form of organizing the process of professional development, as it provides a real opportunity to study at any time, in any place, to exchange professional experience.

Psychological mechanisms for the development of professional competence of junior inspectors of the border service in the conditions of distance learning provide for the implementation of new opportunities for communication and technical support of this process; influence the content, methods and forms of training of border guards; able to disrupt the usual rhythms of relations between the parties.

The authors draw attention to the ability of the process of developing the professional competence of junior inspectors of the border service to implement new communication opportunities and technical support for this distance learning conditions; influence on the content, methods and forms of training of border guards; implementation of mechanisms for breaking the usual rhythms of relations between the parties.

Key words: *development of professional competence, distance learning, junior border service inspectors, psychological mechanisms, pedagogical technologies, professional development, pedagogical influence.*